

Л.І. Хомутенко, к.е.н., доц.

А.В. Хомутенко, магістрант

ННІ БТ «УАБС»

Сумського державного університету

Теоретичне підґрунтя формування об'єднаної Європи

Аналіз європейських інтеграційних процесів неможливий без дослідження розвитку ідеї об'єднання європейських народів та основних теоретичних напрямів, що розвивалися протягом декількох століть європейської історії. Тому вивчення теорій та концепцій створення єдиної Європи має важливе значення для розуміння сутності тих процесів, які відбуваються на європейському континенті. В статті аналізуються висвітлені в науковій літературі підходи до розуміння поняття «інтеграція», які характеризуються своєю різноманітністю у визначенні сутності, змісту, механізмів, рівнів взаємодії держав. Визначено, що на сучасному етапі світового розвитку інтеграція держав є загальносвітовим трендом, оскільки в умовах заострення конкурентної боротьби між країнами надає можливість спільними зусиллями в об'єднанні протистояти більш впливовішим країнам світу. У статті розглянуто передумови європейської інтеграції: історичні, політичні, соціально-економічні, цивілізаційно-культурні. Досліджено теоретичні засади процесів європейської інтеграції, висвітлено еволюцію теоретичної думки щодо вибору євроінтеграційної моделі в різні часи європейської історії. Узагальнено характеристики головних напрямів розвитку ключових теорій та концепцій європейської інтеграції, проведено їх порівняння. Звернено увагу на федералістські теорії українського походження, що обґрунтовували можливість федеративних об'єднань України з іншими державами, які б мали спільні історичні умови і зв'язки. Узагальнюючи розгляд зазначених концепцій європейської інтеграції та підходів до неї, слід зауважити, що проблеми, пов'язані з визначенням теоретичних підвалин сучасного інтеграційного розвитку, мають об'єктивний характер. Це зумовлено як процесами поглиблення, так і розширення самого Європейського Союзу, а також значним розширенням кола міжнародних суб'єктів, ступеня їх взаємодії та взаємозалежності. Існуючі теорії не охоплюють повністю всі інтеграційні процеси можливий дезінтеграційний розвиток, що зумовлює виникнення і розвиток нових концепцій інтеграції.

Ключові слова: інтеграція; європейська інтеграція; Європейський Союз; теорії; концепції; об'єднання європейських народів.

Постановка проблеми. Теоретичне підґрунтя розвитку світової інтеграції, і зокрема європейської як процесу об'єктивної реальності, відповідає вимогам сьогодення, оскільки змушує переосмислити місце та роль держави в сучасних інтеграційних процесах у світі, який динамічно і стрімко змінюється. В умовах здійснення стратегічного курсу України на інтеграцію в європейський простір, в умовах пошуку шляхів взаємної співпраці, трансформації внутрішньої структури української економіки теоретичне визначення будівництва Європейського Союзу є корисним у контексті аналізу проблем, пов'язаних з практичною реалізацією євроінтеграції України.

У цьому контексті і актуалізується питання щодо закономірностей розвитку інтеграційних процесів в Європі, їх теоретико-методологічного підґрунтя з економіко-філософської точки зору.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням цієї проблематики та аналізу практичної реалізації цих теорій присвячено наукові праці як західних, так і вітчизняних науковців. Серед зарубіжних праць можна виокремити теоретичні дослідження К.Дойча, Л.Ліндберга, Е.Моравчика, Д.Мітрані, Дж.Піндера, П.Пірсона, Я.Тінбергена, С.Хоффмана, Е.Хааса, Ф.Шміттєра. В Україні теорії європейської інтеграції досліджували І.Артёмов, М.Асімов, В.Бондаренко, О.Ващук, Д.Вітер, С.Гончаренко, Є.Горюнова, Н.Діденко, О.Іваницька, Ю.Кальниш, Є.Кіш, О.Ковальова, І.Козловська, В.Козаков, А.Копійка, Т.Панченко, В. Посельський, В.Решетніченко, О.Руденко, Н.Ставська, О.Трегуб, А.Урсул, М.Чепіков, Т.Шинкаренко та ін.

Формулювання мети статті. Метою статті є дослідження гносеологічних витоків, історичних віх та форм інтеграційних ідей європейської думки.

Викладення основного матеріалу. У науковій літературі на сучасному етапі не має чіткого визначення «інтеграції» як поняття, оскільки певний дисонанс у професійний дискурс вносять існуючі різні підходи в дослідженні цього явища. Інтегрально-державницький підхід висвітлює інтеграцію як механізм створення певних структур, які спрямовані забезпечити регулювання взаємозв'язків між державами на ґрунті інституціоналізації цих відносин. З економіко-географічної точки зору інтеграція представляється як природний процес розвитку взаємодії між географічно наближеними країнами. При

цьому інституціонально-управлінський підхід практично повністю ототожнює інтеграцію з процесом утворення наднаціональних структур і зменшенням ролі держави у прийнятті рішень. Функціонально-макроекономічний підхід Я.Тінбергена висвітлює поняття «інтеграції» як процес створення певної структури світового господарства через подолання штучних перепон ефективного функціонування суб'єктів господарської діяльності на основі координації та уніфікації всіх елементів цієї конструкції [1, с. 11, 2]. Подібні розходження в дефініції інтеграції потребують вивчення сутності та змісту інтеграційних процесів, особливостей інтеграційного розвитку у більш широкому сенсі.

У сучасних дослідженнях наукові школи тяжіють до розуміння інтеграції як об'єднання держав у суспільно-політичні, економічні спільноти з певною структурованістю суспільних відносин, в основі якої є міжсистемна взаємодія в політичній, соціально-економічній, науково-технологічній, соціокультурній площинах суспільного життя, в якій, з одного боку, відчувається прагнення до збереження національної ідентичності, а з другого – втрачаються елементи державної автономності. Така взаємодія відбувається одночасно як через посилення міжурядового співробітництва, так і передбачає створення єдиного геополітичного простору з наднаціональною побудовою. Проте існують певні обмеження, які в реальному житті безпосередньо пов'язані з нестабільним розвитком основних сфер суспільства, що найбільш гостро проявляється на геополітичному, політичному, економічному, етнокультурному, соціальному рівнях, відтворюючись у процесах дестабілізації суспільства.

В основі відмінностей у розумінні інтеграції – не тільки неідентичність дослідницьких підходів та сфери позначення всього різноманіття процесів інтеграційної взаємодії і взаємовпливу, але й, передусім, теоретичні розходження, неоднорідність концепцій інтеграції. Така ситуація пов'язана з певним розвитком інтеграційного процесу, що безпосередньо впливає на визначення концептуально важливих пріоритетів, розвитку відповідних концепцій інтеграції, які роблять спроби на основі певних дослідницьких підходів вирішувати питання світового розвитку різних суспільств, держав.

Вивчення теорій та концепцій створення єдиної Європи має важливе значення для розуміння сутності тих процесів, які спостерігаються на європейському континенті. Аналіз європейських інтеграційних процесів демонструє розвиток ідеї об'єднання європейських народів та основних теоретичних напрямів, що розвивалися протягом декількох століть європейської історії.

На сьогоднішній день Європейський Союз є найбільш розвиненим інтеграційним об'єднанням у світі, яке динамічно розвивається. Теоретичне підґрунтя процесів європейського об'єднання почало формуватися ще в ранньому Середньовіччі. Кожна теорія заснована на окремому аспекті європейського інтеграційного розвитку й виконує свою роль у розкритті цього процесу. Разом з тим, жодній із них не вдалося висвітлити процес повністю, структурувати теоретичні напрацювання в дослідженні всіх його елементів та завбачити майбутній розвиток подій.

Європейська цивілізація є наслідком складної історичної міжнародної, міждержавної взаємодії, між цінностями та культурами європейських народів і, відповідно, характеризується через категорії комплексності, еволюції, різноманітності, універсальності [3, с. 6]. Європейський континент – це місце народження та втілення фундаментальних та політичних прав і свобод людини, ідей демократії, але разом з тим, є і носієм колоніалізму, націоналізму, комунізму й фашизму. Водночас багатокультурність Європи сформувала європейські цінності, духовний та політичний набуток яких не обмежується географічними межами країн європейського світу, а має втілення і на інших континентах – Америці, Азії і Австралії.

Взагалі в основі ідеї об'єднання європейських народів виокремлюють спільність історичних умов розвитку, політичні, соціально-економічні та культурно-цивілізаційні передумови. З одного боку – хрестові походи, боротьба спільними зусиллями проти завойовників, розвиток торгівлі, культурний та освітній обмін, а з другого – коаліційні та міжусобні війни, національна ворожнеча стали історичними передумовами європейського об'єднання.

Ідеї античних філософів, переосмислені і доповнені мислителями, політичними діячами різних часів, сформували політичні передумови європейської інтеграції, які й сьогодні залишаються наріжними каменями європейської політики і, за своєю суттю, відображають модель ліберальної демократії: індивідуальна свобода, рівноправність, свобода слова, розподіл влади, верховенство права, солідарність, ринкова економіка тощо.

Система Магдебурзького права, інтенсивний розвиток торгівлі, економічних та фінансових відносин, промислова революція, пересування населення сформували спільний соціально-економічний простір на Європейському континенті.

Особливе місце у формуванні європейської спільноти посідають цивілізаційно-культурні передумови, які ґрунтуються на християнській релігії, моральних нормах та принципах, ідеях гуманізму, спільних ідеалах, поняттях справедливості, демократії і є ціннісними складовими будь-якого соціуму. Хоча у культурній площині європейців співіснують латинський католицький південь, протестантська північ і православний схід з різними національними, мовними, релігійними чи регіональними відмінностями, вона сформувала спільний світогляд та морально-етичні цінності [4, с. 359], які в подальшому визначили

принципи функціонування державних і політичних інститутів сучасних європейських країн та Європейського Союзу.

Відповідно до розуміння природи та сутності європейських інтеграційних процесів, їх специфіки можна виокремити теоретичні дослідження, які можна розмежувати за сферою застосування, політичним аспектом, спрямованістю та історичним розвитком: теорія федералізму та теорія функціоналізму й нефункціоналізму, комунікативна теорія (транзакціоналізм); теорія інтергаверменталізму, теорії конструктивізму, інституціоналізму, організації взаємодії, взаємозалежності, теорія порівняльної публічної політики та теорія внутрішньої політики, ринкова концепція інтеграції (економічний лібералізм); ринково-інституційна концепція інтеграції (неолібералізм); концепція «Європи змінних геометрій», теорія внутрішнього регіоналізму, альтернативні концепції міжнародної економічної інтеграції (концепція часткового членства, моделі двошвидкісної та багатошвидкісної Європи,) тощо [5, 6, 3, 7, 8, 1, 9]. Виходячи з такого широкого різноманіття теоретичних напрацювань і розвитку інтеграційних процесів, як загальносвітового тренду можна говорити про незавершеність і постійність процесу теоретичних досліджень інтеграційного розвитку.

Першими і найбільш відомими теоретичними напрацюваннями в євроінтеграційному спрямуванні є три наукові теорії, які утворили відповідні школи: федералізм, функціоналізм та нефункціоналізм, транснаціоналізм (плюралістична школа).

Історики зауважують, що сприймання Європи як виняткового світу бере витоки ще з раннього середньовіччя. Саме середньовічного європейського мислителя Й.Альтузіуса вважають засновником федералістської теорії як однієї з концепцій інтеграції, що стала першим теоретичним підґрунтям у процесах побудови європейського об'єднання. За баченням європейців, існування держави та забезпечення національних інтересів було основною причиною всіх міждержавних суперечностей. Тому прихильники «єдиної Європи» вважали за необхідність створення наднаціонального угруповання, яке керувалося б передусім утвердженням спільних цінностей та їх єднання в усьому розмаїтті національних відмінностей. Ця мета залишалася основоположною протягом століть. Для її реалізації розроблялися проекти, формувалися завдання, досліджувалися форми та методи досягнення такого об'єднання.

Зміст традиційної федералістської концепції розкривався в ідеї об'єднання Європи за федеративним принципом, який організаційно передбачав утворення спільних наднаціональних структур і підпорядкування їм національних та регіональних органів управління на початковому етапі інтеграції.

У різні часи ідею об'єднання Європи прагнули реалізувати за різними проектами імператори, політичні діячі, філософи. Серед найбільш відомих політичних задумів об'єднання європейських народів можна вирізнити такі проекти, як трактат «Повернення Святої землі» (1305) П.Дюбуа, план об'єднання європейських держав (1464) чеського короля І.Подєбрад, «Великий план» (1617) герцога Сюллі. Однак надзвичайну цінність для теорії федералізму в ті часи мала концепція Альтузіуса, яка мала практичне втілення, адже саме на її основі в 1579 р. було утворено Нідерландський союз з семи сусідніх провінцій [10, с. 35]. У 1648 р. в міжнародно-правовому аспекті ідея об'єднаної Європи втілювалася у Вестфальському трактаті, який вперше визнавав рівні права всіх європейських держав, установлював спільні заходи, спрямовані проти можливих агресивних дій інших держав і надавав гарантії мирного співіснування.

Серед прихильників єдиної Європи також можна виокремити праці Дж.Локка «Два трактати про правління» (1689), англійського квакера В.Пенна «Есе щодо сучасного та майбутнього миру в Європі» (1693), Ж.-Ж. Руссо «Судження про вічний мир» (1761), відомого німецького філософа Е.Канта «Проект вічного миру» (1795) [11], французького філософа А.Сен-Сімона. Однак закладене Альтузіусом розуміння федералізму отримало розвиток лише в концепції вільного федералізму персоналіста та анархіста П.-Ж. Прудона. Як противник держави він вибудовує у праці «Принцип федерації» (*Du principe federatif*, 1863) модель суспільства, що складається з автономних співтовариств, об'єднаних на основі добровільного контракту [13, с. 48]. Досить відомими є промова французького письменника В.Гюго, який на Паризькому конгресі європейських пацифістів (1849) звернувся з пропозицією створити Сполучені Штати Європи, які б включали й Росію, пангерманські проекти економіста Ф.Ліста. Визначними етапами розвитку федералізму можна назвати результати та документи Віденського конгресу 1815 р., Берлінського конгресу 1878 р., Гаазьких конференцій миру 1899 і 1907 рр. [6, с. 12].

Незважаючи на різноманітність європейських проектів та поглядів, вони були подібними за складовими. Ці проекти мали здебільшого абстрактно-теоретичний характер, керувалися романтичною ідеєю європейської ідентичності народів, що створювало б можливості для збереження безпеки на континенті. Проте майже не враховували політичні, економічні та соціальні реалії.

На початку ХХ ст. відомими є федералістські теорії українського походження, представниками яких були – М.Грушевський, Р.Лашенко, С.Шелухін. Вони обґрунтовували можливості федеративних об'єднань України з іншими державами, які б мали спільні історичні умови і зв'язки. Федерація за їх думкою – це передусім спосіб автономного розвитку України у складі об'єднання окремих слов'янських народів: за думкою М.Грушевського – білоруського, литовського та російського, Р.Лашенка – російського, С.Шелухіна – словацького, чеського, словенського, сербського та хорватського. Однак тільки

М.Грушевський вбачав у федералізмі «шлях до нових перспектив, що давно відкрилися провідним розумам людства як шлях до федерації в Європі і в майбутньому – до федерації всього світу» [12, с. 15]. При цьому у своїх працях він допускає два шляхи утворення федерації: зверху та знизу. У першому випадку держава ділиться частиною суверенітету зі своїми провінціями та в такий спосіб перетворюється на федерацію, а в другому – окремі держави об'єднуються в одну державу і передають деякі зі своїх суверенних прав загальнодержавній організації та її органам [13, с. 39].

Спроби надати практичного втілення федеративній ідеї були здійснені пан'європейським рухом, засновником якого став граф Р.Куденхове-Калергі, який у 1923 р. окреслив план створення Сполучених Штатів Європи. В його роботах «Пан-Європа», «Боротьба за Пан-Європу» та ін. поширювалася ідея єдиної Європи. На думку Куденхове-Калергі, існувало чотири імперії: американська, британська, японська та російська. Тому політичний світ розділявся на Пан-Америку, Пан-Британію, Пан-Японію та Пан-Росію. Лише європейське поле залишалося розколотим. Що і створювало нагальну потребу у формуванні Пан-Європи від Португалії до Польщі. Недоліком класичного федералізму можна назвати ідеалізацію участі і ролі наднаціональних структур у розбудові європейської інтеграції [3, с. 15].

Сучасні федералістські концепції враховують вимоги та тенденції реальних інтеграційних процесів, мають модернізований характер, вирізняються достатньою гнучкістю своєї стратегії та здатністю до швидкої адаптації у федеративних процесах. Нова інтерпретація федералізму не тільки дає можливість використовувати для розвитку своєї теорії положення інших теоретичних концепцій, таких як функціоналізм та нефункціоналізм, теорія комунікацій та ін., а й більшою мірою відповідає реальним інтеграційним процесам у Європі. Однак федералісти приділяють недостатньо уваги економічним факторам інтеграції.

Головними опонентами федералістів стали прихильники функціоналізму. Не заперечуючи політичну інтеграцію федералістської концепції, функціоналісти наголошували, перш за все, на необхідності розвитку економічної, соціальної, науково-технічної інтеграції, а тоді переходити до політики. Засновником теорії традиційного функціоналізму став відомий англійський соціолог Д.Мітрані, який розробив стратегію для створення стабільного постійного миру між державами. Свої положення він виклав у працях: «Теперішня система миру» (1944), «Перспектива інтеграції: федералізм або функціоналізм» (1965) [14]. Ідея секторального інтеграційного розвитку Мітрані, яка й була взята до реалізації французьким урядом, лежала в основі створення Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС).

Функціоналізм заклав теоретичні засади для розвитку нефункціональної концепції інтеграції, яка активно привертає увагу наукових і політичних кіл у 50-ті рр. ХХ ст. Виходячи з теоретичних доробок функціоналізму, нефункціоналізм використав в аналізі також окремі тези федералістської концепції. Його представники Е.Хаас, Л.Ліндберг, С.Шайнголд, Ф.Шміттер віддавали перевагу економічній інтеграції, але при цьому для координації дій визнавали необхідність політичної інтеграції [8,15,16].

Ключовим елементом теоретичної моделі Е.Хааса стає концепція «переливання» (spill-over). Основна ідея «переливання» полягає в кумулятивному характері інтеграційного процесу, якому властиве постійне поступове розширення впливу на суміжні сфери суспільного життя, співробітництва з однієї сфери до інших; тобто виявлялось у функціональному, політичному, культивованому та географічному «переливаннях».

Інституційна криза 1965 р. в політиці Співтовариства фактично призвела до теоретичного занепаду нефункціоналізму. Відродження теорії нефункціоналізму відбулося наприкінці 60-х років, основні зміни стосувалися насамперед положень «переливання» і були здійснені такими послідовниками нефункціоналістської концепції, як Л.Ліндберг, С.Шайнголд, Ф.Шміттер. «Переливання» не тільки втратило автоматичний характер, а й обмежило сферу застосування та коло основних акторів. Європейське будівництво скоріше розвивалося за схемою, яку Дж.Піндер характеризував як «негативну інтеграцію». На відміну від «інтеграції позитивної», яка передбачала формування спільної політики, вона характеризувалася пошуком шляхів усунення суперечностей та розбіжностей між основними учасниками економічного співробітництва. Активізація інтеграційних процесів після 1985 р., ратифікація Маастрихтського договору про Європейський Союз у 1993 р. змусили теоретиків європейської інтеграції повернутися до аналізу найважливіших положень нефункціоналізму.

На підґрунті критичного осмислення теоретичних положень політичного реалізму з'являється концепція транснаціоналізму, яка сам процес інтеграції висвітлює в термінах комунікаційних мереж [17]. Засновником комунікативної теорії став американський політолог К.Дойч, висунувши ідею про спрямованість міждержавної інтеграції, насамперед, на утворення спільного простору безпеки для тих держав, які досягли відповідного рівня розвитку, і їх відносини ґрунтуються на взаємних уподобаннях, колективній свідомості, довірі, взаємоповазі, а також заснуванні інституцій та практичних дій, для забезпечення реальних «мирних змін» серед населення [5, с. 16].

Комунікативна теорія К.Дойча стала однією з перших європейських інтеграційних теорій, яка визнавала життєздатність національних держав та їх ролі в сучасному міжнародному спілкуванні, незважаючи на зростаючу популярність наднаціональних підходів до європейської інтеграції. Держава

залишається основною формою політичної організації суспільства, головним актором на світовій арені. Але одночасно вона змінюється і розвивається, адаптується до нових умов і пристосовує їх до себе. При цьому теорія при утворенні спільнот більше враховує саме аспекти соціально-психологічного та соціально-культурного характеру, які і формують спільні соціальні і культурні цінності та визначаються інтенсивністю комунікацій як між його елементами, так і між самим угрупованням та зовнішнім світом. Таким чином транзакціоналізм показує залежність інтеграційного розвитку від ступеня довіри між всіма учасниками у соціальній взаємодії. Проте ця теорія ще не до кінця реалізована на практиці, зокрема у сфері безпеки. За думкою К.Дойча, будь-яке політичне співтовариство буде успішним, якщо воно спочатку стане співтовариством безпеки [18].

З розвитком європейської інтеграції, процесів розширення назриває конфлікт інтересів держав-членів, в першу чергу, пов'язаний з небажанням позбуватися власного національного суверенітету на користь Спільноти. Зазначені проблеми створили умови до появи альтернативних теоретичних розробок.

Найбільш відомою інтеграційною теорією, що базується на врахуванні реальних фактів та тенденцій інтеграційних процесів, є міжурядовий підхід (intergovernmentalism), основною тезою якого є необхідність збереження національного державного суверенітету. Згідно з ним, держави-члени відіграють більш важливу роль у розвитку Європейського союзу, ніж його інститути. До розробників інтергвернменталізму можна зарахувати англійських політологів А.Мілварда, Х.Уоллес, англо-німецького філософа, політолога Р.Дарендорф, американських дослідників С.Хоффмана, Е.Моравчика [19, 20].

Підтримуючи в цілому ідею європейської інтеграції, Р.Дарендорф та Х.Уоллес відійшли від догматичних припущень про наднаціональне майбутнє Європи. Держава, за їх думкою, є центральним суб'єктом інтеграційного процесу, а всі взаємодії в економіці і політиці здійснюються переважно через міжурядове співробітництво. Подальший розвиток ця теорія отримала в теорії ліберального інтергвернменталізму Е.Моравчика, основне припущення якої – раціональність держави. Ця раціональність проявляється у відстоюванні основних інтересів будь-якого уряду, насамперед, у збереженні власної влади. При цьому підкреслюється, що наднаціональні органи не відіграють істотної ролі. Прикладом може слугувати зовнішня політика ЄС. Однак міжурядовий підхід не здатен пояснити феномен європейського права, що дає можливість примушувати держави-члени до виконання комунітарних норм.

З середини ХХ ст. у сфері наукових досліджень набуває поширення теорія регіональної інтеграції, зокрема, найбільш значущою вона стає в Європі, яка вже у 60-ті – 70-ті рр. ХХ ст. реалізовувала інтеграцію ринків та політичну інтеграцію. Основну увагу дослідники приділяють питанням міжнародної торгівлі, митних союзів, міжнародних інвестицій як факторів ефективності й максимізації добробуту країн, задіяних у системі економічної інтеграції. Найвідомішими дослідниками проблем інтеграції в згаданих аспектах є Дж.Вайнер, Дж.Мід, Р.Ліпсі, Я.Тінберген, Б.Баласса, К.Мюрдаль та ін.

Дослідження вченими процесів інтеграції спрямоване на оцінку процесу, що відбувається на ринку товарів і послуг, а також чинників виробництва, залишаючи осторонь інституційний і політичний чинники інтеграції та розглядають перш за все соціально-економічні наслідки цього процесу.

Серед інших теорій та концепцій інтеграції найбільшого поширення отримали ринкова (економічний лібералізм); ринково-інституційна (неолібералізм); структурна (структуралістська); концепція «багаторівневого управління», концепція «Європи змінних геометрій» тощо. Незважаючи на те, що зазначені концепції та теорії є переважно економічними, вони доволі часто ототожнюються з політичними теоріями.

Незважаючи на різноманітність теорій економічної сутності європейської та міжнародної інтеграції, слід зауважити, що важливим фактором щодо практичної реалізації в умовах глобалізації є бажання країн отримати довгострокові перспективи більш високого рівня економічного розвитку, можливість спільно протистояти жорсткій конкуренції, поглиблювати співробітництво. Кожна держава має право обирати механізми і форми взаємодії їхніх економік.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, головним напрямом розвитку Європейського Союзу в минулому та на сучасному етапі є оптимальне поєднання політичного, економічного і соціального прогресу, що віддзеркалюється в теоріях європейської інтеграції. Проте сам інтеграційний процес, його розвиток потребує постійної модифікації існуючих концепцій і сформованих на їх основі моделей розвитку ЄС. Узагальнюючи розгляд зазначених концепцій європейської інтеграції та підходів до неї, слід зауважити, що проблеми, пов'язані з визначенням теоретичних підвалин сучасного інтеграційного розвитку, мають об'єктивний характер. Це зумовлено як процесами поглиблення, так і розширення самого Європейського Союзу, а також зі значним розширенням кола міжнародних суб'єктів, ступеня їх взаємодії та взаємозалежності. Існуючі теорії не охоплюють повністю всі інтеграційні процеси можливого дезінтеграційного розвитку, зокрема питання виходу Великої Британії з ЄС, що зумовлює виникнення і розвиток нових концепцій інтеграції. Доцільність подальших теоретико-методологічних досліджень з питань євроінтеграції насамперед пов'язана з процесом аналізу сучасного розвитку

Європейського Союзу, процесами його розширення та поглиблення, чи навпаки дезінтеграції, оскільки цей фактор значно впливає на всю систему міжнародних відносин. Також теоретичне обґрунтування феномена європейської інтеграції може бути розглянуто через систему формування Європейського Союзу як реально діючого суб'єкта міжнародних відносин, який зміцнює геополітичні позиції об'єднаної Європи у світі.

Список використаної літератури:

1. Філософія інтеграції : монографія / за заг. ред. В.Д. Бондаренка, Ф.Г. Ващука. – Ужгород : ЗакДУ, 2011. – 544 с.
2. Tinbergen J. *International Economic Integration* / J. Tinbergen. – London, 1954. – 122 p.
3. Європейський Союз / за заг. ред. О.І. Пошедіна. – Київ : НАОУ, 2008. – 397 с.
4. Череватий С.В. Розвиток ідеї європейської інтеграції та її значення для України / С.В. Череватий // *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. – К., 2010. – Вип. 19. – С. 358–366.
5. Горюнова С.О. Євроінтеграція : навч. посібник / С.О. Горюнова. – К. : Академвидав, 2013. – 224 с.
6. Європейська інтеграція : навч. посібник / за ред. М.І. Макаренка, Л.І. Хомутенко. – Київ : ЦУЛ, 2014. – 344 с.
7. Копійка В.В. Європейський Союз: історія і засади функціонування : навч. посібник / В.В. Копійка, Т.І. Шинкаренко ; за ред. Л.В. Губерського. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Знання, 2012. – 759 с.
8. Трегуб О.І. Теоретичні засади європейської інтеграції / О.І. Трегуб // *Грані*. – 2013. – № 9 (101). – вересень. – С. 148–153.
9. Rosamond B. *Theories of European Integration* / B. Rosamond. – New York : Palgrave, 2000. – 242 p.
10. Панченко Т.В. Принцип субсидіарності у сучасному демократичному розвитку : монографія / Т.В. Панченко. – Х. : Майдан, 2011. – 368 с.
11. Кант І. К вечному миру / І. Кант // *Філософія політики : хрестоматія : У 4 т. Т. 2.* / авт.-упоряд. В.П. Андрущенко (кер.) та ін. – К. : Знання України, 2003. – С. 19–55.
12. Камінський Є. Михайло Грушевський: «Я промовляю від демократії» / Є. Камінський, В. Троцьанський // *Людина і світ*. – 1991. – № 6. – С. 14–16.
13. Плазова Т. Федералізм та Україна в поглядах М. Грушевського / Т. Плазова // *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку : збірник наук. праць*. – Львів : Ін-т народознавства НАНУ ; Ін-т українознавства НАНУ, 2007. – № 19. – С. 38–42.
14. Mitrany D.A. *Working Peace System. An Argument for the Functional Development of International Organization* / D. Mitrany. – London : Royal Institute for International Affairs ; Oxford University Press, 1995. – 221 p.
15. Haas E. *The Uniting Europe: Political, Social, and Economic Forces, 1950–1957* / E. Haas. – 2nd ed. – Stanford CA : Stanford University Press, 1968. – P. 315–317.
16. Lindberg L.N. *Europe's would-be Polity. Patterns of Change in the European Community*. Englewood Cliffs / L.N. Lindberg, S.A. Scheingold. – N.J. : Prentice-Hall, 1970. – 314 p.
17. Попович А. Інтеграція: теоретичні аспекти / А. Попович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fmp-gugn.narod.ru/pop2.html>.
18. Deutsch K. *Political community at the international level: problems of definition and measurement* / K. Deutsch. – Princeton, New Jersey : Princeton University, 1953.
19. Овчаренко Н. Модели современных интеграционных процессов / Н. Овчаренко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.xserver.ru/user/msipr/>.
20. Hoffmann S. *Obstinate or Obsolete? The Fate of the Nation State and the Case of Western Europe* / S. Hoffmann // *The European Union. Readings on the Theory and Practice of European Integration* / B. Nelsen, A. Stubb. – 2nd ed. – London : Macmillan Press LTD, 1998. – P. 157–172.

References:

1. Bondarenko, V.D. and Vashhuk, F.G. (ed.) (2011), *Filosofija integracii'*, ZakDU, Uzhgorod, Jevrointegracija: ukrai'ns'kyj vymir, Issue 18, 544 p.
2. Tinbergen, J. (1954), *International Economic Integration*, London, 122 p.
3. Poshedina, O.I. (ed.) (2008), *Jevropejs'kyj Sojuz*, NAOU, Kyi'v, 397 p.
4. Cherevatyj, S.V. (2010), «Rozvytok idei' jevropejs'koi' integracii' ta ii' znachennja dlja Ukrai'ny», *Suchasna ukrai'ns'ka polityka. Polityky i politology pro nei'*, Issue 19, Kyi'v, pp. 358–366.
5. Gorjunova, Je.O. (2013), *Jevrointegracija*, Akademvydav, Kyi'v, 224 p.
6. Makarenko, L.I. and Homutenko, M.I. (ed.) (2014), *Jevropejs'ka integracija*, CUL, Kyi'v, 344 p.
7. Kopyjka, V.V. and Shynkarenko, T.I. (2012), *Jevropejs'kyj Sojuz: istorija i zasady funkcionuvannja*, in Gubers'kogo, L.V. (ed.), 2nd ed., Znannja, Kyi'v, 759 p.
8. Tregub, O.I. (2013), «Teoretychni zasady jevropejs'koi' integracii'», No. 9 (101), veresen', pp. 148–153.
9. Rosamond, B. (2000), *Theories of European Integration*, Palgrave, New York, 242 p.
10. Panchenko, T.V. (2011), *Pryncyp subsydiarnosti u suchasnomu demokratychnomu rozvytku*, Majdan, Harkiv, 368 p.
11. Kant, Y. (2003), «K vechnomu myru», avt.-uporjad. Andrushhenko, V.P. ta in., *Filosofija polityky*, Vol. 2, Znannja Ukrai'ny, Kyi'v, pp. 19–55.
12. Kamins'kyj, Je. and Troshhans'kyj, V. (1991), «Myhajlo Grushevs'kyj: «Ja promovljaju vid demokrati'i'», *Ljudyna i svit*, No. 6, pp. 14–16.
13. Plazova, T. (2007), «Federalizm ta Ukrai'na v pogljadah M. Grushevs'kogo», *Ukrai'ns'ka nacional'na ideja: realii' ta perspektyvy rozvytku*, No. 19, In-t narodoznavstva NANU, In-t ukrai'noznavstva NANU, L'viv, pp. 38–42.

14. Mitrany, D.A. (1995), *Working Peace System. An Argument for the Functional Development of International Organization*, Royal Institute for International Affairs, Oxford University Press, London, 221 p.
15. Haas, E. (1968), *The Uniting Europe: Political, Social, and Economic Forces, 1950–1957*, 2nd ed., Stanford University Press, Stanford CA, pp. 315–317.
16. Lindberg, L.N. and Scheingold, S.A. (1970), *Europe's would-be Polity. Patterns of Change in the European Community. Englewood Cliffs*, Prentice-Hall, N.J., 314 p.
17. Popovich, A., *Integracija: teoreticheskie aspekty*, [Online], available at: <http://fmp-gugn.narod.ru/pop2.html>
18. Deutsch, K., *Political community at the international level: problems of definition and measurement*, Princeton University, Princeton, New Jersey, 1953.
19. Ovcharenko, N., «Modeli sovremennyh integracionnyh processov», [Online], available at: <http://www.xserver.ru/user/msipr/>
20. Hoffmann, S., (1998), «Obstinate or Obsolete? The Fate of the Nation State and the Case of Western Europe», *The European Union. Readings on the Theory and Practice of European Integration*, in Nelsen, B. and Stubb, A. (ed.), 2nd ed., Macmillan Press LTD, London, pp. 157–172.

Хомутенко Людмила Іванівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин навчально-наукового інституту бізнес-технологій «УАБС» Сумського державного університету.

ORCID: 0000-0002-9443-4330.

Наукові інтереси:

- міжнародні економічні відносини;
- європейська інтеграція;
- міжнародна інвестиційна діяльність.

E-mail: lyudmila_khomutenko@ukr.net.

Хомутенко Агнія Володимирівна – магістрант навчально-наукового інституту бізнес-технологій «УАБС» Сумського державного університету.

ORCID: 0000-0002-9256-967X.

Наукові інтереси:

- європейська інтеграція.

E-mail: agnia.khomutini@gmail.com.

Стаття надійшла до редакції 18.11.2019.